

Századvég Könyvtár

Szociológia

Sorozatszerkesztő

Wessely Anna

Csontos László

JÜRGEN HABERMAS

A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása

Vizsgálódások a polgári
társadalom egy kategóriájával
kapcsolatban

Századvég • Gondolat
Budapest, 1993

UNIVERSITAS CATHOLICA
DE PETŐFALVI MUNKÁNYMŰHELY
FACULTAS PHILOSOPHICA
BUDAPEST

I. A POLGÁRI NYILVÁNOSSÁG TÍPUSÁNAK PROPEDEUTIKAI ELHATÁROLÁSA

1. S A kiindulópont

A „nyilvános” és a „nyilvánosság” kifejezésekkel kapcsolatban a szóhasználat a versengő jelentések sokféleségéről árulkodik. Ezek különböző történeti korszakokból származnak, és az ipariag előrehaladott, szociális állami berendezkedésű polgári társadalom viszonyaira való egyidejű alkalmazásaikban egymással zavaros kapcsolatokba lépnek. Mindazonáltal úgy látszik, hogy bár e viszonyok a hagyományos nyelvhasználatnak ellenszegülnek, mégis megkövetelik a fenti szavaknak valamilyen – bár zavaros – alkalmazását, sőt terminológiai kezelését is. Mert nemcsak a köznapri beszéd, mindennekelőtt a bürokráciák és a tömegközlelési eszközök zsargonja által már befolyásolt köznyelv ragaszkodik szilárdan ehhez; a tudományok – így elsősorban a jogtudomány, a politika, a szociológia – sem képesek nyilvánvalóan arra, hogy olyan hagyományos kategóriákat mint „nyilvános”, „magán”, „nyilvánosság”, „közvélemény” pontosabb meghatározásokkal helyettesítsenek. Ez a dilemma először is azon a diszciplínán bosszulta meg magát, amely kifejezetten a közvéleményt teszi vizsgálat tárgyává: az empirikus technikák megközelítésében megfoghatatlan mennyiségként oldódott fel az, amit a public opinion research -nek tulajdonképpen meg kellene ragadnia,¹ a szociológia mégis kitér azon következtetés elől, hogy ezeket a kategóriákat általában feladja; a közvéleményről éppúgy beszél most is, mint azelőtt.

„Közintézményeknek” nevezzük azokat az intézményeket amelyek a zárt társaságokkal szemben mindenki számára hoz-

¹ közvélemény-kutatás
Vö. 342. I. és köv. I.

záférhetők – úgy ahogyan közterületekről és középületekről beszélünk. De már amikor „középületekről” van szó, ez sem csupán ezek általános hozzáférhetőségét jelenti, az sem szükséges, hogy a közforgalom számára nyitva legyenek; egyszerűen állami létesítményeket fogadnak be és mint ilyenek nyilvánosak. Az állam a „közhatalom”. A közösség, a nyilvánosság attribútumát annak a feladatának köszönheti, hogy az állam-jelentése van a szónak, ha „nyilvános fogadásról” beszélnek; az ilyen alkalmakkor létrejövő reprezentáció „nyilvánosságába” beleértődik valami a nyilvános elismerésből. Ismét eltolódik a jelentés, amikor azt mondjuk, hogy valaki a nyilvánosság előtt hírnévre tett szert; a hír és dicsőség nyilvánosságára más korszakból származik, mint a „jó társaság” nyilvánosságára.

Mindezzel még egyáltalán nem érintettük a kategóriának azt a leggyakoribb alkalmazását, amely a közvélemény, a felháborodott vagy jól értesült nyilvánosság értelmével kapcsolatos – olyan jelentések ezek, amelyek a közönség, a publicitás, a publikálás fogalmával függnek össze. E nyilvánosság szubjektuma a közönség mint a közvélemény hordozója; ennek kritikai funkciójára vonatkozik a publicitás – például a hírosági eljárások nyilvánosságára. A tömegkommunikációs eszközök területén a publicitás jelentése természetesen megváltozott: A közvélemény egyik feladatából annak sajátosságává is alakul, ami a közvéleményt magára irányítja: a public relations vagyis az olyan erőfeszítések, amelyeket újabb a „nyilvánosság” befolyásolásának² neveznek, ilyen publicity megteremtésére irányulnak. A nyilvánosság maga egy területként jelenik meg – a magánterülettel szemben a nyilvánosság a közterület. Sokszor egyszerűen úgy jelenik meg mint a közhatalommal szembenálló közélet. Ettől függően a „nyilvánosság szervei” közé sorolják az állami szerveket vagy pedig azokat a közvegeket, amelyek, mint például a sajtó, a közönség kommunikációját szolgálják.

A „nyilvános” és a „nyilvánosság” jelentésszindrómájának társadalomtörténeti elemzése visszavezethető a különböző történeti nyelvétegeket szociológiai fogalmukra. Már a nyilvánosságra való első etimológiai utalás is tanulságos. A német nyelvben csak a XVIII. században képezik a főnevet a régebbi melleknévből, a „nyilvánosból”, a *publicité* és *publicity* analógi-

ájára,² a szó még a század végén is oly szokatlan, hogy Heynaltz még kifogást emelhet ellene. Ha a nyilvánosság csak ebben a korban követel magának nevet, akkor feltételezhető, hogy ez a terület, legalábbis Németországban, csak ekkor alakult ki és vette át funkcióját; sajátos módon a „polgári társadalomhoz” tartozik, amely mint az áruforgalom és a társadalmi munka világa, saját törvények szerint, ugyanebben a korban jön létre. Mégis már sokkal korábban is beszéltek a „nyilvánosról” és arról, ami nem nyilvános, hanem „magán”.

Görög eredetű kategóriákról van szó, amelyek római közvé-tíéssel hagyományozódtak ránk. A kifejldött görög városál-lamban a *polisz-világa*, amely minden szabad polgár számára *közös (koine)*, élesen elvált az *oikosz világtól*, amely minden egyes embernek sajátja (*idia*). A közélet, biosz polittkosz, a piactéren, az agorán játszódik le, de *semmiképpen* sincs *lokáli-san rögzítve*: a *nyilvánosság* éppúgy létrejön a beszélgetésben (*lexisz*), amely a bíraskodás és tanácskozás alakját is öltheti, mint a közös cselekvésben (*praxisz*), legyen ez akár hadviselés, akár hadijárás. (A törvényhozáshoz gyakran idegeneket hívnak; ez tulajdonképpen nem tartozik a közfeladatok közé.) Ismeretes, hogy a politikai rend a patrimonális formájú rabszolgagazdálkodáson nyugszik. A polgárok ugyan mentesek a termelőmunkától, a közéletben való részvétel azonban a házi gazdaság magánautonómiájától függ. A magánéletet nemcsak (görög) neve köti a házhoz; az ingó vagyon és a munkaerő feletti rendelkezés éppoly kevéssé pótolhatja a család és a háztartás feletti hatalmat, mint ahogyan megfordítva, a szegénység és a való bebecsátás szempontjából – a számtűzés, a kisajátítás és a ház lerombolása ugyanazt jelenti. A poliszban elfoglalt helyzet tehát az *oikodeszpotia* helyzetén, rangján nyugszik. Az ő uralmának oltalma alatt megvégbe az élet újratermelése, a rabszolgák munkája, az asszonyok szolgálata, történik születés és halál; a szükségesszerűség és mulandóság bírodalma a magánélet homályába merül. Ezzel szemben a nyilvánosság úgy emelkedik ki a

² A *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm* „nyilvánosság” cikke. Leipzig, 1889. VII. köt. 1183. I.

³ *Weigands Deutsches Wörterbuch*. Giessen, 1910. II. köt. 232. I.

görögök öntudatában, mint a szabadság és maradandóság birodalma. Az, ami van, csak a nyilvánosság fényében jelenik meg, csak itt válik minden mindenképp számátára láthatóvá. A polgárok egymás közti beszélgetésében jutnak szóhoz és nyernek alakot a dolgok; az egyetlen egymás közti vitájában emelkednek ki a legjobbak és nyerik el lényegüket – a dicsőség hallhatatlanságát. Az orkosz határain belül szégyenlősen el van rejtve az élet kényszerűsége és az élethez szükséges javak megszerzése, a polisz a megtisztelő kitéréshez nyújt szabad teret: bár a polgárok mint egyetlenek az egyetlenekkel (homoiol) érintkeznek egymással, de mindegyik arra törekszik, hogy kiemelkedjék (aristoin). Azok az erények, amelyeknek katalógusát Arisztotelész kodifikálta, egyedül a nyilvánosság előtt igazolódhatnak elismerésre.

A hellén nyilvánosságnak ez a modellje, ahogyan ez számunkra a görögök önértelmezésében stílzáltnan áthagyományozódott, jelenti a maga úgynevezett klasszicitásában a tulajdonképpeni normatív érvényességét a reneszánsz óta egészen napjainkig.⁴ Nem a társadalmi formáció, amely ennek alapjául szolgál, hanem maga az ideológiai minta őrizte meg évszázadokon keresztül a maga, éppenséggel szellemtörténeti kontinuitását. Mindenekelőtt a nyilvánosság mint res publica, a köz és a magán kategóriája hagyományozódott ránk a római jog definícióiban a középkoron keresztül. Természetesen jogtechnikai szempontból hatékony alkalmazásukra csak a modern állam és a polgári társadalom töle elválasztott területének keletkezésével kerül sor. Éppúgy szolgálják a politikai önmegértést, mint a sajátos értelemben vett polgári nyilvánosság jogi intézményesítését. Közülbelül egy évszázad óta azonban ennek társadalmi alapjai ismét felbomlóban vannak; félreismertethetlenné a nyilvánosság felbomlásának tendenciái: amíg a nyilvánosság területe egyre tágabbra terjed, addig funkcióiban egyre erőlenebbé válik. Mégis a nyilvánosság, éppúgy mint azelőtt, most is egyik szervező elve politikai rendünknek. A nyilvánosság kétségfeltlenül más és több, mint a liberális ideológia egy olyan fozslánya, amelyet a társadalmi demokrácia károsodás nélküli egyszerűen eldobhatna. Ha sikerül azt a komplexumot, amelyet manapság

éleg zavarosan a „nyilvánosság” címkeje alá sorolunk be, a maga struktúráiban történetileg megérteni, akkor remélhetjük, hogy a fogalom szociológiai tisztázásán túl saját társadalmunkat is szisztematikusan megérthetjük egyik központi kategóriájának szemszögéből.

2. § A reprezentatív nyilvánosság típusáról

Az európai középkor folyamán a publicus és privatus⁵ római jogi ellentétének – habár használatos – nincsen kötelező ereje. Éppen annak a kísérltetnek a kétése volta, hogy ezeket a kategóriákat a feudális földesúri és hűbéri tulajdon jogviszonyaira alkalmazzuk, sérteti önkentelenül is, hogy a nyilvánosság és a magánélet közti ellentét antik (vagy modern) minta szerint nem létezett. A társadalmi munka gazdasági megszervezése természetesen itt is az úr házáat teszi valamennyi uralmi viszony centrumává; mégis a családfőnek a termelési folyamatban elfoglalt helyét nem lehet az oikodespota vagy a pater familias „mágán” rendelkezési hatalmával összehasonlítani. A földesúri viszonyt (és a belőle levezetett hűbéri viszonyt), valamennyi egyedi uralmi jog foglalatát, még fel lehet fogni iurisdicctio gyánánt; a magán rendelkezési (dominiüm) és a nyilvános autonómia (imperium) ellentétének sémjáiba azonban ez nem illik bele. Vannak alacsonyabb és magasabb „felsőbbégek”, alacsonyabb és magasabb „jogosultságok”, de nincs semmiféle magánjogilag rögzített státus, amelyből a magánszemélyek valamilyen nyilvánosságba mintegy előléphetnének. A teljesen a kései középkorban kialakult földesúri viszony csak a XVIII. században válik parasztfel szabadtás és birtok-tehermentesítés úján magán földbirtokká. A családfői hatalom nem magánuralom, sem a klasszikus, sem a modern polgárjog értelmében. Ha ennek a kategóriát olyan társadalmi viszonyokra visszük át, amelyek a közterület és a magánterület elválasztására nem

⁴ Legutoljára H. Arendt-nél: *The Human Condition*. Chicago, 1958.

⁵ Lásd ehhez Kirchner: *Beiträge zur Geschichte des Begriffs „öffentlich” und „öffentliches Recht”*. Göttingen, 1949. 2. l. A res publica a populüs számára általában hozzáférhető tulajdon, a res extra commercium, amelyre nem vonatkozik a magánszemélyekre (privati) és az ő tulajdonukra érvényes jog; *flumen publicum, via publica* stb. (no. 10. 1.)

nyújtanak alapot, akkor nehézségek keletkeznek: „Ha a földet mint a nyilvánosság szféráját fogjuk fel, akkor a ház és a ház ura által gyakorolt hatalom az országnak följéle rendelt hatalmához viszonyítva minden bizonyval magánhatalom, de egészen más értelemben mint egy modern magánjogi rendben. Így számomra érthetőnek látszik, hogy a »mágán«-és »köz«-uralmi jogosítványok sértésválaszthatatlan egységge olvadnak össze, úgy, hogy mindketten egy egységes hatalom folyamánnyát alkotják, hogy a földhöz tapadnak, és szerzett magánjogok gyaránant foghatók fel.⁶»

Kétségtelenül van hasonlóság a „gemeinlich” és a „sonderlich”, a „common” és a „particular” ogemán joghagyományá, valamint a klasszikus „publicus” és „privatus” között. Az ellentét a feudális termelési viszonyok között közbirtoklási elemekre utal. A közbirtok nyilvános, publica; a kút, a piac tér közös használatra nyilvánosan hozzáférhető, loci communes, loci publici. Ezzel a „közössel”, amelyről nyelvörténetileg egyenes vonal vezet a közjó felé (common wealth, public wealth), áll szemben a „különös”. A magán egyik jelentésében az elkülönítéssel – ezt ma is alkalmazzuk a különértekeknek a magánédekeretein belül a különös arra is vonatkozott, aki különös jogokkal, védettségekkel és privilégiumokkal volt felruházva; ebben a vonatkozásban a különös, az azilum egyáltalán a földesúri viszonynak és így együtt a „nyilvánosnak” is a magja. A germán és a római jogi kategóriák megfelelése visszajára fordul, mihelyt amazokat a feudalizmus magába olvaszta – a common man nem más, mint a private man. Erre a viszonyra emlékeztet soldier értelmében szerepel: olyan rang nélküli közemberről van szó, aki nélkülözte az akkorian „nyilvánosnak tekintett parancsnoki jog különösségét. Középkori forrásokban az „úr” kifejezést a publicusszal alkalmazzák szinonim értelemben; a „publicare” annyit jelent, mint: az úr számára lefoglalni; a „közösnak” (common) mint közösségének, vagyis mint mindenki számára (nyilvánosan) hozzáférhetőnek, és mint közön-

ségesnek, vagyis minden különös, nevezetesen úri jogból és egyáltalán minden (nyilvános) rangból kizártnak a jelen-tésambivalenciájában mind a mai napig a közösségi szervezet elemeinek a földbirtokviszonyon alapuló társadalmi struktúrába való integrációja fejeződik ki.⁸

A nyilvánosságot mint sajátos, a magánélettől elválasztott területet a késő középkor feudális társadalmában nem lehet szociológiailag, vagyis intézményi kritériumok alapján kimutatni. Mégsem véletlenül nevezik az uralom jelképét, például a fejedelmi pecsétet „nyilvánosnak”; az angol király sem véletlenül élvez „publicness”-t⁹ – ez ugyanis az uralom nyilvános reprezentációja. Ez a reprezentatív nyilvánosság nem társadalmi területként, nem a nyilvánosság világaként jön létre, hanem – ha szabad ezt a kifejezést alkalmaznom – sokkal inkább státus-fokozaton legyen is semleges a „köz” és „mágán” kritériumával szemben; birtokosa azonban nyilvánosan képviseli a státust: úgy jelenik meg, úgy mutatkozik, mint valamilyen „magasabb” hatalom megtestesülése.¹⁰ A képviselők ez a fogalma a legújabb alkotmánytanokban is érvényesül. Ezek szerint képviselői „csak a nyilvánosság szférájában lehet szó... nincs olyan képviselő, amely »mágánügy« volna”.¹¹ A képviselők pedig

⁶ O. Brunner: *Land und Herrschaft*. Brüm, 1943. 386. l.
⁷ Kirchner: i. m. 22. l.

⁸ Elhanlyagojlik a késő középkori városi uralom problémáját: a városok, amelyek többnyire a fejedelem kincstári birtokához tartoznak, „országos” szempontból úgy jelennek meg, mint a feudalizmus integrált alkotóelemei. A korai kapitalizmusban persze a szabad városok döntő szerepet játszanak a polgári nyilvánosság kialakulásában. Lásd alább a 3. §-t, 67. és köv. l.
⁹ *The Oxford Dictionary*, 1909. VII. kötet.
¹⁰ A „reprezentáció” fogalomtörténetéhez lásd H. G. Gadamer utalásait (*Igazság és módszer*. Bp., 1984. 412. l.). Ugyanis a rómaiak számára, megszokott szó az inkarnáció és corpus mysticum keresztény gondolatának fényében egészen új jelentést kapott. A reprezentáció innár nem leképezés vagy képi bemutató... hanem képviseletet jelent... A reprezentárejelenválóra tevést jelent... A reprezentatív jogi [kánonjogi] fogalmanban az a fontos, hogy a persona mely jogait gyakorolja, mégis függ tőle. [...] A reprezentatív módon – s a középkorban ez csak azt jelentheti, hogy vallási játékokban – történő bemutatás már a 13. és 14. században felbukkan...
¹¹ C. Schmitt: *Verfassungstheorie*. Berlin, 1957. 208. és köv. l. A nyilvánosság e középkori fogalmának szellemi történetét lokalizációghoz lásd: A. Dempf: *Sacrum Imperium*. Darmstadt, 1954. Különösen a „nyilvánosság formáiról” szóló második fejezetet (21. és köv. l.)

az az igénye, hogy az úr jelenvaló személyén keresztül egy láthatatlan létező láthatóvá tegyen: "... valami halottat, valami kisszerű vagy értéktelen dolgot, valami alacsonyrendűt nem lehet képviselni. Az ilyesmi nélkülözni a lének azt a felfokozott módját, amely egzisztenciára, a nyilvános létbe való kiemelkedésre képes. A képviselhetésre alkalmas létnek ez a sajátosságát olyan szavak közelítik meg, mint nagyság, magasság, felség, dicsőség, méltóság és becsület." A képviselhetnek mint valamelyik nemzet vagy meghatározott megbízók képviselőének, semmi köze ehhez a képviselési nyilvánosságához, amely az úr konkrét egzisztenciájához tapad és tekintélyének „dícsfényt” kölcsönöz. Amikor a tartomány ura a világi és egyházi méltóságokat, a lovagokat, főpapokat és a várókat képviselőit maga köré gyűjti (vagy pedig, ahogyan ez Németországban egészen 1806-ig történik, amikor a császár birodalmi gyűlésbe hívja a fejedelmeket, püspököket, birodalmi grófokat, birodalmi várókat és apátokat), akkor ez nem küldöttgyűlés, amely más személyeket képvisel. Ameddig a fejedelem és az országos rendek „alkotják” az országot, ahelyett hogy csak képviselnek, addig bizonyos értelemben reprezentálhatnak; nem a népet, hanem a nép, „előtt” reprezentálják uralmukat.

A reprezentatív nyilvánosság kifejtése a személyi jelképhez van kötve: hatalmi jelvényekhez (tegyverek, jelvények), habidulat (öltözet, hajviselet), taglejtéshez (köszöntési forma, mozdulat) és retorikához (a megszólítás formája, általában a formaszert beszéd),¹² egyszóval – a „nemes” viselkedés szigorú ködexéhez. Ez a kései középkorban az udvari erényrendszemben kristályosodik ki, az arisztotelészi fő erények keresztényiesített formájában, amely a heroikust lovagiassá, úrvivá tompítja. Jel-

¹² Carl Schmitt jegyzi meg, hogy a reprezentatív nyilvánossághoz éppúgy hozzátartozik a retorikus formula, mint a polgári nyilvánossághoz a vita: „Éppenséggel nem a vitázó és nem az okoskodó beszéd a döntő, hanem, ha szabad ezt mondani, a reprezentatív... A beszéd a maga architektúrájában emelkedett dikciója több mint zene; ez a magát formáló beszéd racionalitásban láthatóvá lett emberi méltóság. Mindennek előfeltétele valamilyen hierarchia met a nagy retorika szellemi rezonanciája a reprezentációban való hitből ered, amelyet a beszéd magának igényel.” (*Römische Katholizismus und politische Form*, München, 1925, 32. l.)

lemző módon a fizikai tényező ezen erények egyikében sem veszt el teljesen a jelentőségét – met az erényt meg kell testesíteni, nyilvánosan kell ábrázolni.¹³ Ez a reprezentáció kivált a lovagi tornánál, a lovagi bajvívás másánál jut érvényre. Bizonyos, hogy a görög polisz is ismeri az areté agonális bemutatását, de az udvari-lovagi reprezentáció nyilvánossága, amely inkább az ünnepnapokon, mint a törvénykezés napján bontakozik ki teljesen, nem a politikai kommunikáció világa. Mint a feudális tekintély csillogó visszénye társadalmi státust jelez. Ezért nincs is megadható „helye”: a lovagi viselkedési norma minden úr számára, a királytól kezdve egészen az utolsó félparraszi lovagig, közös norma; nem meghatározott helyeken és meghatározott alkalmakkor, mintegy a nyilvánosságon belüli orientálja őket, hanem mindig és mindenhol, ahol csak úri jogaik gyakorlása során reprezentálnak.

Az urak közül csak a papok reprezentációjának van, a világi alkalmakon túl, meghatározott helye – az egyház. Reprezentatív nyilvánosság él tovább még ma is az egyházi rituáléban, a liturgiában, misében és körmenetben. Egy ismert szóias szerint az angol felsőház, a porosz vezérkar, a francia akadémia és a Vatikán voltak a reprezentáció utolsó pillérei; végül csak az egyház maradt meg, „oly egyedül, hogy aki benne csak a külső formát látja, annak epigrammai gúnnyal azt kell mondania, hogy már csak a reprezentációt reprezentálja.”¹⁴ Egyébként a laikusoknak a papsághoz való viszonya szemléleti, hogyan tartozik hozzá a „könyvezet” a reprezentatív nyilvánossághoz és hogyan van mégis kizárva belőle – a könyvezet abban az értelemben magán, ahogyan az a bizonyos priváte soldier a reprezentációból, a katonai méltóságból ki van zárva, holott „ahoz tartozik”. Ennek a kizárásnak egy titok felel meg a nyilvánosság belső körében: a nyilvánosság arkanumon alapul; a misét és a bibliát latinul, nem a nép nyelvén olvassák.

Az udvari-lovagi nyilvánosság reprezentációja legutolsó, tiszta alakját a XV. század francia és burgundiái udvarában éri

¹³ titkos szer. orvosság
¹⁴ A. Hauser: *A művészet és az irodalom társadalomtörténete*. Bp., 1969. I. köt. 162. l.
¹⁴ C. Schmitt: i. m. 26. l.

el.¹⁵ A híres spanyol szertartási rend ennek a kései virágzásnak a kövülete. Ebben a formában még évszázadokon keresztül megmarad a Habsburg-udvarokban. A reprezentatív nyilvántartásból kimondva, először Firenzében, majd Párizsban és Londonban formálódik újra. Éppen a humanizmussal már elkezdődő polgári kultúra asszimilációján keresztül őrzi meg erejét: a humanista művelődés világa eleinte integrálódik az udvari életbe.¹⁶ A korai fejedelmi nevelők tevékenységének következtében a humanizmus, amely csak a XVI. század folyamán bontakoztatja ki a filológiai kritika tudományát, már 1400 körül magának az udvari életnek az ástitilizálását szolgálja. A „Cortegiano”-val lovagot. Ennek a típusnak felel meg később az angol gentleman és Franciaországban az hónnète homme. Dertis és ékesszónakoztatott „társaságot”.¹⁷ Az önálló, földbirtokára támaszkodó vidéki nemesség vesztit reprezentatív erejéből, a reprezentatív nyilvánosság a fejedelem udvarában összpontosul. Összes

¹⁵ J. Huizinga: *A középkor alkonya*. Bp., 1976.

¹⁶ Jacob Burckhardt ismert interpretációjával szemben, lásd Brunner: *Adalékos Lantheben*. Salzburg, 1949. 108. l.

¹⁷ Gadamer kifejti ennek a korai humanista-művelődési tradíciónak az „izlés” és a sensus communis azon toposzaival való szellemtörténeti összefüggését, amelyeknek szociológiai implikációjából világossá válik az udvari humanizmusnak a nyilvánosság kialakulásában betöltött szerepe. Gracian művelődési ideijáról ezt írja: „Az európai képzésideálok történetében az ünnepi idejé... Az izlés nemcsak olyan ideál, melyet egy új társadalom állít fel, hanem a »jó izlés« ideijának a jegyében alakult ki az, amit azóta »jó társaságnak« neveznek. Ez már nem a szülétes és a rang alapján ismeri fel és legitimálja magát, hanem szigorúan csak lételeinek közössége révén, vagy jobban mondva azáltal, hogy fölé tud emelkedni bornit érdekeknél és személyes vonal-fogalma egy bizonyos megismerésnődot jelent. A jó izlés jegyében történi, inkább szemben. Tehát az izlés legsajátabb lényege szerint egyáltalán nem privát valami, hanem elsőrendű társadalmi jelenség. Még az egyes egyén hajlamaival is úgy állhat szemben, mint valami félkezű fórum, egy általános-ság nevében, melyet jelent és képvisel.” (Gadamer: i. m. 48. l.)

mozzanatai végül még egyszer összeolvadnak – érzékeltesen és pompázatosan – a barokk ünnepélyben.

A barokk ünnepély a középkor, sőt még a reneszánsz világi ünnepével szemben is már vesztített nyilvánosságából. A torna, a tánc és a színház a közterekről a parkok létesítményeibe, az utcákról a kastély termeibe húzódik vissza. A kastély, a park, amely csak a XVII. század közepén jelenik meg, utána azonban, tulajdonképpen a francia évszázad architekturájával Európa szerte gyorsan elterjed, lehetővé teszi, magával az ünnepi nagyterem köré épült barokk kastélyal együtt, a külvilágtól elzárt udvari életet. De a reprezentatív nyilvánosság körvonala nemcsak megmaradnak, hanem még világosabban lépnek elő. Mademoiselle de Scudéry *Conversations*-jában beszámol a nagy ünnepélyek megerőltetéseiéről; ezek nem annyira a résztvevők grandeurjének demonstrációját – a legjobban anép szórakozott, amelynek csak néznie kellett.¹⁸ A nép tehát itt sincs teljesen kizárva, az utcákon mindig jelen van; a reprezentáció most is rá van utalva egy környezetre, amely előtt kibontakozik.¹⁹ Csak a polgári honorációban kettek válnak zárt ajtók mögöttivé, exkluzívá. A polgári érzi letet az különbözött meg az udvaritól, viszont a lakóhelyiség is ünnepélyes. És Versailles óta a királyi háálószoba valóban a kastély második gyújtópontjává fejlődik. Ha az ágy itt úgy van megvetve, holmi fekvő trónusként magas emelvényen, mint a nézőtérrel korlátal elválasztott színpad, akkor ez a helyiség valójában napi szintre a kelés és fekvés ceremóniáinak, amelyek a legintimebb nyilvános jelentőségre emelik.²⁰ A reprezentatív nyilvánosság a XIV. Lajos-féle etiketben éri el udvari koncentrációjának kifinomult csattanóját.

¹⁸ R. Alewyn: *Das grosse Welttheater. Die Epochen der höfischen Feste*. Hamburg, 1959. 14. l.

¹⁹ „Mindén nyilvános alkalmkor, győzelmű ünnepék és békekötések esetén a tűzjíték és a kivilágítások csak a végét jelzik egy napnak, amelyet a hajnali szürkületben a moszarágyuk dörögése és minden toronyból a harsónák zengésével nyitott meg, amelyen a város küijait borral töltötték meg és egész ökröket síttek nyilvánosan nyáson, és amelyet a távrolól összesereglett tömeg tánc, nevetése, éneke és játéka töltött be késő éjszakáig. Ez a barokkban sem volt másképp mint régebben, és csak a polgári korszakban kezdett lassan megváltozni.” (Alewyn: i. m. 23. l.)

²⁰ Alewyn: i. m. 43. l.

15.0.

Az arisztokratikus „társaságnak”, amely a renesszánsz társaságból kifejlődik, már nem, vagy már nem elsősorban a saját uralmát, nevezetesen saját földbirtokosi uralmát kell reprezentálnia; a monarchia reprezentációját szolgálta. Ez az udvari-nemesi úri réteg csak akkor tudta ezt a minden etikettszerűséggel melletti is erősen individualizált társas létet a „jó társaság” szavadon lebegő, de világosan elkülönült világává átalakítani a XVIII. században, amikor a korai kapitalista kereskedő-gazdaság alapzatán a nemzeti és területi államok már kialakultak és az uralom feudális alapjai megrendültek.²¹ A reprezentatív nyilvántartás utólsó, a monarchiák udvarára zsugorodott és ugyanakkor élesen körvonalazott alakja már nem egyéb, mint rezer-vátum az államtól magát elválasztó társadalom közepén. Csak ekkor különül el egymástól a magán- és a közélet sajátosan modern értelemben.

A németben végül is a latin privatusból kölcsönzött „privat” is csak a XVI. század közepe²² óta található meg, mégpedig azzal a jelentéssel, mint amivel akkoriban az angol „private” és a francia „privé” is rendelkezett. Ez annyiféle jelentésmint közhivatal nélküli²³, not holding public office or official position²⁴, sans emploi, que l'engage dans les affaires publiques²⁵. A „privat” jelenti az államapparátus szférájából való „kizárást; met a „köz” az abszolútizmussal kialakult államra vonatkozik, amely az uralkodó személyével szemben objektíválódik. A közönség, a „közhatalom”. Az állami szolgálatban levők közszemélyek, public persons, persones publiques; nekik közhivataluk van, hivatali ügyleteik közügyek (public office, service public), és középületeknek nevezik a felsőbbégség épületeit és intézményeit. A másik oldalon vannak magánszemélyek, magánhivatalok, magánügyletek és magánházak; Goethe végül magánemberről beszél. A felsőbbégséggel az abból kizárt alattvalók állnak szem-

ben; amaz, úgymond, a közjót szolgálja, ezek magánhasznukat keresik.

Ismeretesek azok a nagy tendenciák, amelyek a XVIII. század végéig megvalósultak. A feudális hatalmak, az egyház, a fejedelemség és az úri rend – melyekhez a reprezentatív nyilvántartás kapcsolódik – a polarizáció folyamataiban felbomlanak; végül az egyik oldalon magán-, a másikon nyilvános elemekre esnek szét. A reformációval összefüggésben megváltozik az egyház helyzete; az isteni tekintélyhez való kötés, amelyet képvisel, vagyis a vallás, magánügygé válik. Történetileg az ügynevezett vallásszabadság biztosítja a magánautonómia első területét; maga az egyház úgy létezik tovább, mint a közjogi testületek egyike – A fejedelmi hatalom megfelelő polarizációját először az államkincstárnak az uralkodó magánvagyonától való elkülönítése jelzi. A bürokráciával (s a hadsereggel és részben az igazságszolgáltatással is) a közhatalom intézményei objektíválódnak az udvar minijobban privatizálódó világával szemben. – Végül a rendek közötti rendi-uralmi elemekből alakulnak ki a közhatalom szervei, a parlament (és másrészt az igazságszolgáltatás); a foglalkozási-rendi elemekből pedig, amennyiben ezek a városi korporációkban és bizonyos rendi differenciálódásokban már kialakulóban vannak, a „polgári társadalom” világa fejlődik ki, amely az állammal a magánautonómia tulajdonképpeni területeként kerül szembe.

Kitérés: A reprezentatív nyilvántartás végé –
a Wilhelm Meister példáján szemléltetve

A reprezentatív nyilvántartás formái természetesen egészen a XIX. század küszöbéig nagy hatást gyakorolnak; különösen érvényes ez a gazdasági és politikailag visszamaradott Németországra, ahol Goethe ekkor írta *Wilhelm Meister*ének második változatát. Ebben található az a levél²⁶, amellyel Wilhelm

²¹ Lásd P. Joachimsen: Zur historischen Psychologie des deutschen Staatsgedankens. In: *Die Daskuren. Jahrbuch für Geisteswissenschaften*. 1921. I. köt.
²² Weigand's Deutsches Wörterbuch. Uo. 475. I.
²³ Grimm'sches Wörterbuch. 1388. I.
²⁴ *The Oxford Dictionary*, 1388. I.
²⁵ *Dictionnaire de la Langue Française*. 1875. III. köt. „privé” cikkely.

²⁶ Erre a levélre szociológiai szempontból Werner Wittich hívta fel a figyelmet *Der soziale Gehalt von Goethes Roman „Wilhelm Meister”* című dolgozatában. In: *Erinnerungsgate für Max Weber*. München und Leipzig. 1923. II. köt. 279. I.

elszakad a polgári serénységnek Werner sógora által megtestesített világtól. Ezen a helyen magyarázza el, miért jelent szá-mára a színpad a „világot”, nevezetesen a nemesség, a jó társaság világot – nyilvánosságot a maga reprezentatív alakjában: „A polgár szerezhet érdemeket és nagy nehezen kiművelheti szel-lenét; személyisége azonban odavész, akármilyen helyzetet foglal is el. Minthogy a nemesemberek, aki a legelőkelőbbek-
kel érintkeznek, kötelessége, hogy előkelő illemre tegyen szert; minthogy ez az illem – semmiféle ajtó nem lévén zárva előtte – szabad illemmé válik; minthogy akár az udvarnál van, akár a hadseregnél, alakjával személyével kell fizehnie; van oka, hogy a büszke legyen rá, és el is árulja büszkeségét.” A nemesember tekintély, amennyiben azt képviseli, azt mutatja meg, kiművelt személyiségében azt testesíti meg, emélfogva „személye a nyil-vánosság elé tartozik, s minél kiműveltebbek a mozdulatai, minél esengőbb a hangja, minél nyugodtabb és kimértebb egész lénye, annál tökéletesebb... s minden egyéb, ami benne és kö-rülötte van, képesség, tehetség, gazdagság – mind csupa ráadás-nak tűnik fel.”⁶⁴ Goethe még utoljára megálfa a reprezentatív nyilvánosság visszafényét, természetesen a francia udvari roko-kó és a kis német operettejedelmek utánzásának fénytörésében. Annál finomabban emelkednek ki az egyes színek: a reprezen-táció következtében „nyilvános” és nyilvánosságban önmagát ismét a reprezentatív nyilvánosság hagyományos értelmében használja a „nyilvánosság elé tartozó személy” kifejezést, amely állami szolgálatban levőt is jelentette már. Mindenesetre a „sze-mély” észreveetlenül eltörlődik a „kiművelt személyiség” iránýá-ba; pontosabban, e levél összefüggésében a nemesember fogal-ma mint valami érv jelenik meg a szabadon kibontakozó szemé-lyiségnek a német klasszika újhumanizmusában már kialakít-ott, teljességgel polgári eszméje mellett. Számunkra Goethének az a megfigyelése fontos, hogy a polgárság már nem represen-tálhat, természeténél fogva már nem fejtethet ki reprezentatív nyilvánosságot. A nemesember az, amit reprezentál, a polgár

az, amit termel.⁶⁵ A nemesember személye megmutatással [Ki-emelés a szerzőtől] mindent odaád – a polgár nem ád, nem adhat semmit a személyiségével. Am annak szabad, sőt kell *látszania* [kiemelés a szerzőtől]; emennek csak lennie kell, s aminek látszani akar, az neveléses és ízléstelen.” A reprezen-tatív megjelölés, amelyre a nouveau riche szert kíván tenni, a pusztá látszat komikumává válik. Ezért mondja Goethe, hogy a polgárnak nem szabad megkérdéznie: „Mi vagy? Csak ezt: Míld van? Mekkora belátásod, minő ismereted, képességéd, mennyi vagyonod?”⁶⁶ Oly tanács, melyet még Nietzsche arisztokratikus pretenziója is meg fog fogadni: az ember ne abban igazsádjúék, amit tud, hanem abban, aki ő maga!⁶⁷

Wilhelm beismeri sógorának vágyát, „hogy személye a nyil-vánosságé legyen, és szelésebb körben tudjon tetszeni, hatni”. Mivel azonban nem nemesember és polgárként sem kíván há-bavaló módon azon fáradozni, hogy csupán annak lássék, mint-egy nyilvánosságpótlékként keresi – a színpadot. Ez az ő szín-padi küldetésének titka: „A deszkákon a művelt ember éppúgy osztályokban.”⁶⁸ Habár csak a „kiművelt személyiség” rejtett kétértelműsége („az a szükséglet, hogy szellememet és ízlése-met kiműveljem”) és a nemesemberként elképzelt alakban rejlő polgári intenció teszik egyáltalán lehetővé a színpadi ábrázolás és a nyilvános reprezentáció azonosítását: a reprezentatív nyil-vánosság polgári társadalomban való szétetésének átélése azonban másrésztől oly találó és hozzátartozás vágya oly erős, hogy ennél a felcserélésnél nem lehet megálhni. Wilhelm Ham-lekét a közönség elé lép, s először sikere is van. A közönség azonban már egy másik nyilvánosság hordozója, melynek a reprezentatív nyilvánossághoz már semmi köze. Ebben az érte-lemben Wilhelm Meister színpadi küldetésének kudarcot kell vallania. Mintegy elvétí a polgári nyilvánosságot, amelynek időközben a színház lett a pódlumává: Beaumarchais Figarója már a színpad lépett, s ezzel együtt – Napóleón híres szavai szerint – a forradalom.

* Uo.

** üggyadag

*** Goethe: I. m. uo.

**** Uo. 264. l.

* Goethe: *Wilhelm Meister tanulmányai*. Bp., 1963. 262. l.

** Uo. 263. l.

3. § A polgári nyilatvánosság keletkezéséről

A kereskedelmi és pénzügyi alapuló korai kapitalizmussal, amely a XIII. századtól kezdődően az észak-itáliai városokból Észak- és Nyugat-Európa felé terjedt ki, s amely először a németalföldi kikötővárosokat (Brügge, Lüttich, Brüsszel, Gent stb.) majd a távolsági kereskedelmi utak kereszteződésén a nagy vásárokat hozta létre, új társadalmi rend elemei alakulnak ki. igaz, eleinte ezeket a régi uralmi rend könnyen integrálja. A polgári humanizmusnak a nemesi udvari kultúrába való kezdeti asszimilációját, amelyet példásan figyelhetünk meg a firenzei reneszánsz társadalom keletkezésének folyamán, ebben az összefüggésben kell szemügyre venni. A korai kapitalizmus konzervatív, nemcsak a Sombart által oly elevenen leírt gazdasági mentalitásban, a „tisztességes” nyereség elvével vezérelt üzleti gyakorlat²⁷ típusában, hanem politikailag is. Amíg a régi termelési mód gyümölcseiből él (a rögöz kötött parasztság feudálisán kötött mezőgazdasági termelésből és a városi kézműipar testületileg korlátok között tartott kisártermelésből), anélkül, hogy átalakítaná,²⁸ addig magartatása ambivalens marad: ez a kapitalizmus egyrészt stabilizálja a rendi uralmi viszonyokat, másrészt szabaddá teszi azokat az elemeket, amelyek majd egykor ezeket meg fogják szüntetni. Az új forgalmi összefüggés elemeire: az *áruforgalomra és hírszektorra* gondolunk, amelyeket a korai kapitalista távolsági kereskedelem hoz létre.

A városoknak természetesen fennállásuk óta voltak helyi piacok. A piac azonban, amelyet a céhek szigorúan szabályoztak, sokkal inkább a szűkebb környezet feletti uralom eszköze maradt, mint a város és falu közti szabad áruforgalom.²⁹

²⁷ W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus*. München und Leipzig, 1919. II. kötet, 23. l.

²⁸ M. Dobb: *Studies in the Development of Capitalism*. London, 1954. 160. l. „At any rate, it is clear that a mature development of merchant and financial capital is not of itself a guarantee, that capitalist production will develop under its wing.” (Mindenesetre világos, hogy a kereskedelmi és pénzügyi éretti fejlődése önmagában még nem garantálja, hogy ennek védőszárnyai alatt a kapitalista termelés is kifejlődik majd.)

²⁹ M. Dobb: i. m. 83. l.

A távolsági kereskedelemmel, amelyben a város – Pirenne megfigyelései szerint – inkább támaszpont volt, másféle piacok jöttek létre. Időszakai vásárokká konszolidálódnak, és a pénztőlkevel kapcsolatos technikák fejlődésével (Champagne-ban már a XIII. század vásárain használatos volt a vásári váltó) nemcsakára mint tőzsdék szilárdulnak meg. 1531-ben Antwerpen „állandó vásárrá” válik.³⁰ Ez a éserforralom olyan szabályok szerint bonyolódik, amelyeket kétségtelenül a politikai hatalom is befolyásol; mégis a gazdasági függőségeknek széles, horizontális hálózata alakul ki, amelyet elvben már nem lehet besorolni a rendi-uralmi rendszernek a zárt házi gazdálkodás formáin alapuló vertikális függőségi viszonyai alá. Az új folyamatok, amelyek nem illeszkednek be a fennálló keretek közé, természetesen nem ingatják meg a politikai rendet, amíg a régi uralkodó réteg ezekben csak mint fogyasztó vesz részt; amikor ez a réteg saját termékének növekvő részét cseréli el a távolsági kereskedelem által hozzáférhetővé vált luxuscikkekre, a régi termelés és ezzel uralmának alapja ettől még nem kerül függő helyzetbe az új tőkétől.

Hasonló a helyzet a hírszektorral, amely az áruforgalom pályáin bontakozik ki. A kereskedelem kiterjedésével a piacra épülő kereskedői számitásnál gyakorlatban volt pontosabb információkra szükség téiben távoli folyamatokkal kapcsolatban. Ezért a XIV. századtól kezdve a régi kereskedői levélösszekötés a szakmai rendi levelezési rendszer egyik módjává épül ki. Az első meghatározott napokon induló futárjárókat (Ordinariiposten) a kereskedő céhek szervezték saját céljaikra. A nagy kereskedővárosok egyúttal a hírszektorot is központjai.³¹ Amilyen mértékben az árúk és értékpapírok forgalma permanenssé válik, úgy lesz a hírszektorot is állandósága is sürgető szükségé. A tőzsdék kialakulásával körülbelül egyidejűleg jön létre a sajtó és a posta, a kommunikáció és az érintkezés állandó intézményeként. Persze a kereskedőknek elegendő egy szakmailag-rendileg titokban tartott, a városi és udvari kancelláriáknak pedig egy, az igazgatáson belül maradó

³⁰ H. Séé: *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*. Wien, 1948.

³¹ Németországban mindennekelőtt Strassburg, Nürnberg, Augsburg, Frankfurt, Köln, Hamburg, Lübeck és Lipcse.

információrendszer. Az információ publicitását egyikük számára sem fontos. Érdelkeiknek sokkal inkább megfelelnék az „írott újságok”, a hírkereskedők által hivatásosan szervezett magánlevelezések.³² Az új kommunikációs terület, a hírszerekötetés intézményeivel együtt, zökkenőmentesen belleszkedik a kommunikáció meglévő formába, mindaddig, amíg hiányzik a döntő mozzanat, a publicitás. Ahogy a „postától” Sombart meghatározása szerint csak akkor lehet beszélni, amikor a levéltovábbítás rendszere lehetővé teszi a közönség számára általánosan megteremtődik,³³ éppígy szigorú értelemben sajtó is csak azóta van, amióta a rendszeres tudósítás nyilvános, a közönség számára általánosan hozzáférhető. Erre azonban csak a XVIII. század végén kerül sor.³⁴ Addig a reprezentatív nyilvánosság régi kommunikációs területét a publicisztikus meghatározottságú nyilvánosság új kommunikációs területe alapvetően nem fenyegette. Az iparszerűen terjesztett híreket még nem hozzák nyilvánosságra; a szabálytalanul publikált újdonságok még nem tárgyasulnak hírekké.³⁵

³² Velenceben erre nagyon hamar sor kerül az ún. aviziórók, scriptori d'avisi révén; Rómában ezeket gazettantantk. Párizsban nouvellistes-nek, Londonban writers of letters-nek, Németországban pedig Zeitungemnek vagy Novel-listennek nevezik. A XVII. század folyamán ezek a jelzők heft beszámolóik szállítóivá, éppen azon írott újságok szállítóivá válnak, melyek közül Németországban az ún. Fugger-újságok voltak jellemzőek. (Az 1565 és 1605 közötti évekből származó mintegy 40 000 tudósítás természetesen nem mind ilyen hírtudóktól ered, hanem a Fugger-ház alkalmazottaitól és üzletheleitől.)

³³ W. Sombart: i. m. II. köt. 369. l.

³⁴ Sokáig a strassburgi nyomdász és kereskedő, Johann Carolus tudósítása számított a legrégibb újságnak. Lásd azonban Helmut Fischer vizsgálatait: *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger*. Augsburg, 1936.

³⁵ Az uralom tradicionális formájához tartozott a mindenkor érvényben levő „régí igazság” ismertetésének és értelmezésének hatásköre is. A tényleges történésekre vonatkozó közléseket erre a tradicionális tudásra vonatkoztatták. Az új a többé-kevésbé csodálatos esemény köntösekben jelenik meg. A „régí igazság” birtalmában az új tények, ha a szokásosnak egy bizonyos küszöbön éppen csak túllépnék, „megjelölthet” válnak – jelkékké és csodákká lesznek. A tények rejtfelékké alakulnak át. Ahol az új és az újonnan tápasztalt, csak a hagyomány által szavatolt tudás helyettesítője lehet, ott ez rejtélyeszerűvé válik. Eközben nem különböztenek meg a természeti eseményektől a történelmiek; természeti katasztrófákból és történelmi tényekből egyaránt kialakulhatnak csodálatos történetek. Még a XV. század róplapjai és a XVI. században esetről esetre megjelenő *Neue Zeitungem*nek nevezett egyoldalas

A korai kapitalista forgalmi összefüggés elemei, az áruforgalom és a hírszerekötetés, csak a merkantilizmus korában mutatják meg forradalmi erejüket, amikor a nemzeti és területi gazdaságokkal együtt a modern államok is kialakulnak.³⁶ Amikor a német Hanzát 1597-ben Londonból végképp kintastífták, és néhány évvel később Hamburgban meglepezzük a Merchant Adventurers társasága, ez nemcsak Anglia kereskedelmi és politikai felemelkedését jelenti, hanem egyáltalán azt az új lépcsőfokot, melyet közben a kapitalizmus elért. A XVI. századtól kezdve a kereskedelmi társaságok kibővítettőkealapokon szerveződnek meg, és már nem elegendnek meg korlátozott piacokkal, mint a régi kereskedők. Nagyvonalú expedíciókban új területeket tárnak fel saját piacuk számára.³⁷ Hogy a növekvő tőkesszükségletnek eleget tegyenek és a növekvő kockázatot megosszák, ezek a társaságok csakhamar részvénytársaságok alakulnak. Ezen túl azonban erős politikai garancia is szükségük van. A kereskedelmi piacok joggal számítanak „intézményes termékeknek”, a katonai erőszaknak és a politikai erőfeszít

nyomatok is arról az erőről tanúskodnak, amellyel egy töretlen tradicionális tudás asszimilálható olyan közléseket, melyeknek duzzadó árja már a nyilvánosságunk egy új alakfajára utal. Az ilyen lapok éppúgy közöltek híreket vallási küzdelmekről, a törökökkel folytatott háborúkról, pápai döntésekről, mint vértüzesdőltről, torzszülőthetről, földrengésekről, fertegtegekről és égi jelenségekről, bullákról, választási kapitulációkról, új földrészek felfedezéséről éppúgy, mint zsidó kereszteletről, bosszorkányegészekről, az ördög büntetéséről, istentételekről és halottelálmadásról. A *Neue Zeitungem*, mint korábban a róplapok gyakran, ének- vagy párbeszéd formában jelent meg, tehát elbeszélésre, előadásra, előnéklésre vagy közös éneklésre alkalmasan. Ezzel az újdonságot a „hr” történelmi szférájából kiemelik, és mint csoda vagy jel, a reprezentációnak abba a világába kerül, ahol a népek rituális és szertartásos részvételre nyilvánosságban csak önálló értelmezésre képtelen helyestestéz lehetővé. A *Neue Zeitungem* olykor jellemző módon teljesen énekek töltik meg lényegében az ügyrevezett történelmi népeknek, s így a politikai napi események a hősi eposz szférájába emelkednek. Lásd E. Everth: *Die Öffentlichen in der Ausenpolitik*. Jena, 1931. 114. l. Általánosan: Karl Bücher: *Die Grundlagen des Zeitungswesens*. In: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde*. Tübingen, 1926. 9. és köv. l. Számos róplap tartalma mind a mai napig gyermeki rignusok formájában maradt meg.

³⁶ G. Schmoller: *Umriss und Untersuchungen*. Leipzig, 1898. 37. l.

³⁷ Az 1553-as alapító levélben az „Adventurers” ismeretlen területek, földrészek, szigetek és helyek felfedezésére hivatott Kereskedő Kalandorok Társaságának és Testületének nevezik magukat. Lásd See: i. m. 67. l.

teseknek eredményei. A város körüli községek régi hadműveleti bazisa ily módon az állami terület új bázisává szélesedik ki. Elkezdődik az a folyamat, amelyet Heckscher mint a városi gazdálkodás nemzetivé válását írt le.³⁸ Természetesen csak ez jött létre az, amit azóta „nemzetnek” neveznek – a modern állam bürokratikus intézményeivel és növekvő finanszális szükségletével, amely a maga részéről gyorsítólág hat vissza a merkantilista politikára! Sem az uralkodó és a bankárok közti magánlegű kölcsön szerződés, sem a kölcsönszöveg nem elemege ennek fedezésére, csak egy hatékony adórendszer oldja adóállam, s egész igazgatásának általában a pénzügyi igazgatás a középpontja. Az uralkodói család vagyonnak az államkincstártól való ezzel egyidejűleg bekövetkező elkülönítése példásan mutatja a személyi uralmi viszonyok tárgyivá válását. A helyi közigazgatást Angliában a békebíró intézményén keresztül, a kontinensen pedig, francia minta nyomán, az intendántúra segítségével helyezik a felsőbbbbség ellenőrzése alá.

A reprezentatív nyilvánosság korlátozása, amely a rendi tevékenységével az uralkodó tekintélyén keresztül történő közvelem értelembe vett nyilvánossággal van kapcsolatban. Ez az állandó közigazgatásban és az állandó hadseregben objektívában és a hírszerek öltetésben valósul meg (tözsde, sajtó), mostantól folyamatos állami tevékenység felel meg. A közhatalom mint kézzelfogható szembenállás szilárdul meg azok számára, akik pusztán alávetetjéi és benne meghatározásokat mindennek, ki velünk negatívum találják meg. Mert a magán személyek azok, ki vannak zárva. A „köz” ebben a szűkebb értelemben az állammal szemben reprezentatív „udvarára” vonatkozik, hanem inkább a

legitim erőszakalkalmazás monopóliumával felruházott apparátus hatáskörök szerint szabályozott működésére. A földesúri viszony „rendszerté” alakul át; az ennek alárendelt magán személyek alkothatják, a közhatalom címzetjeként, a közönséget.

A merkantilista, nyomatékosan az aktív kereskedelmi mérlegre épülő politika a felsőbbbbség és az alattvalók viszonyának különleges alakot kölcsönöz. Ismeretes, hogy azon külkereskedelmi piacok feltárása és kibővítése, amelyekben a privilegizált társaságok politikai nyomás alkalmazásával monopolhelyzetet vívnak ki, egyszerűen az új gyarmatosítás, lassanként a belső kereskedelem és ipar szolgálatába lép; ugyanilyen mértékben a manuafaktúrák értékei felülkerelkednek a kereskedelmi tőke érdekeivel szemben. Ily módon a korai kapitalista érintkezési összefüggés egyik eleme, az áruforgalom, most már a termelési struktúrát is forradalmasítja: a behozott nyersanyagoknak a saját kész- és felkész termékekre való kicserélését olyan folyamat függvényeként kell felfognunk, amelyben a régi termelési mód kapitalista termelési móddá alakul át. Dobb hívja fel a figyelmet arra, hogyan fejeződik ki ez a fordulat a XVIII. század végének merkantilista irodalmában. A külkereskedelem már nem számít önmagában a gazdagság forrásának; hanem csak olyan mértékben, ahogyan a hazai népesség foglalkoztatását lehetővé teszi – employment created by trade.⁴⁰ A közigazgatás intézkedéseit egyre inkább a kapitalista termelési mód érvényesítésének ez a célja határozza meg. A szakmai-rendi területi privilegiumok helyébe az uralkodó személyes privilegiumai lépnek, amelyeknek a meglevő iparokat a kapitalista termelés irányában kell átalakítaniuk vagy új manuafaktúrákat kell teremteniük. Ezzel kapcsolódik össze magának a termelési folyamatnak egészen részletekbe menő szabályozása.⁴¹

³⁸ Lásd E. F. Heckscher: *Merkantilismus*, Jena, 1932. I. köt. 108. és köv. 1.

³⁹ A bevett római jog érvényességi területén a kincstár fikciója az uralkodó személyével szemben önálló államháztartás-jogi kifejezésévé válik, amely egyidejűleg az alattvalók számára azt az előnyt is jelenti, hogy az állammal szemben magánjogi követeléseket jelenthetnek be.

⁴⁰ Dobb: i. m. 218. 1.: Greater export meant greater opportunity for the employment of labour in home manufacture; and increased employment of labour represented a widened scope for investment of capital in industry. (Nagyobb export nagyobb lehetőséget teremtett a munkaerő hazai manuafaktúrában való alkalmazására; a megnövekedett munkakerő-felhasználás viszont az ipari tőkebefektetés számára jelentett nagyobb tere.)

⁴¹ Klasszikusan mutatják ezt Colbert-nek a textilmanuafaktúra ipari technikájára vonatkozó rendelkezései. De Angliában is egészen a XVIII. század közepéig érvényben vannak rendelkezések, amelyek a nyersanyagra, földölőgőz számára módjára és a késztermék minőségére vonatkoznak. Lásd Heckscher: i. m. I. köt. 118. és köv. 1. valamint 201. és köv. 1.

A polgári társadalom a felsőbbség ellenképeként jön létre. Azok a tevékenységek és függőségek, amelyek eddig a házi gazdálkodás keretei közé szorultak, a háztartás küszöbén át a nyilvánosság fényébe lépnek. Schumpeter megállapítja, hogy elhalkak a régi, az egész személyiséget személyek feletti cérendszernek alárendelő formák, és minden család létének középpontjává egyéni gazdálkodása vált és hogy ezzel olyan magánélet alapozódott meg, amely a közélettel mint valami töle megkülönböztethetővel került szembe”,⁴² csak a folyamat egyik oldalát, az újratermelési folyamat privatizálódását érinti, nem érinti azonban ennek új „köz”-jelentőségét. A privatizált gazdasági tevékenységnek politikai irányítás és felügyelet alatti álló áruforgalomhoz kell igazodnia; azok a gazdasági felhétélek, amelyek között ez a tevékenység végbemelegy, kívülesnek a saját háztartás korlátain; először válnak általános érdekűvé. A saját dálmának erre a közjelentőségre szert tett magánértelmezés gondolat Hannah Arendt amikor a nyilvánosság és a magánélet modern viszonyát, eltérően antik viszonyuktól, a „társadalmi” keletkezésével jellemzi. „A társadalom az együttlétnek azon formája, amelyben az emberek egymástól való függése semmi másra, csak magáért az élet kedvéért tesz szert közjelentőségre, és ahhoz tartására szolgálnak, nemcsak megjelennek a nyilvánosság világában, hanem meg is határozhatják ennek fizionómiáját.”⁴³

A megváltozott viszonyok tükröződnek az antikvitásból ránk hagyományozódott gazdaságtannak politikai gazdaságtanná való átalakulásában. Váltóban, magának a gazdaságnak a fogalma is, amely a XVII. századig az oikodeszpotia, a pater familias,

⁴² J. Schumpeter: *Die Krise des Steuerstaates*. Leipzig, 1918. 16. l.
⁴³ H. Arendt: i. m. 43 l., ill. a német fordítás alapját idézve: *Vita Activa*. Stuttgart, 1960. 47. l. „A »Zivilsoziologie«, civil society, societé civile a XVIII. század nyelvhasználában természetesen még »politika«-regébbi tradíciójától árul-
kodik, amely a »polgári társadalmak« meg nem különbözött meg az »állam-
től.« Lásd ehhez M. Riedel: *Aristotelstradition am Ausgang des 18. Jahrhun-*
derts. In: *Festschrift F. O. Brunner*. Göttingen, 1962. 276. és köv. l.; és ugyanezen
szerző: *Hegels Bürgerliche Gesellschaft und das Problem ihres Ursprungs*.
AKS, *Bei 48*. 1962. 539. és köv. l. A modern természetfogan sokkal hamarabb
találja meg a társadalmat az új területe a maga nem politikai fogalmát;
lásd az én tanulmányomat: *Die klassische Lehre von der Politik in ihrem*
Verhältnis zur Sozialphilosophie. In: *Theorie und Praxis*. i. m. 13. és köv. l.

a háztartás fejének feladatkörehez volt kötve, csak most, a ren-
tabilitás elvei szerint kalkuláló üzleti gyakorlatban kapja meg
modern jelentését: a háztartás fejének kötelességei a háztartáson
belső a takarékosságra korlátozódnak.⁴⁴ A modern gazdaságtan
már nem az oikosra épít a ház helyébe a piac lép; a gazdaság-
tan „kereskedői tudományá” válik. A XVIII. század gazdaság-
lisztikájában (amely nevét is a camerától, a földesúri kincses-
kamrától veszi) a politikai gazdaságtannak ez az előfutára jel-
lenő módon a „rendészet”-nek, a tulajdonképpeni igazgatás-
rátéchnikának a tradicionális gazdaságtanból kiemelkedő tu-
dománya mellett; ilyen szorosan rendeződik a polgári társada-
lom magánszférája a közhatalom szerveihez.

Ezen, a kapitalizmus merkantilista házisában átalakult politi-
kai és szociális rendben belüli, amelynek új alakja részben már
abban is kifejezésre jut, hogy benne egyáltalán elkülönülnek a
politikai és társadalmi mozzanatok, a korai kapitalista érintke-
zési összefüggés második eleme, a saját is kifejtő a maga sajátos
feszítő erejét. Az első szigorú éttelében vett újságok, amelyve-
ket ironikus módon éppen »politikai újságoknak« neveztek,
éleinte hatente, a XVII. század közepén már naponta megjelen-
nek. Akkoriban a magánvelezések beható és az egész világra
kiterjedő tudósításokat tartalmaztak birodalmi gyűlésekről, há-
borús eseményekről, aratási terméshezamókról, adókról, né-
mesítségállításokról és mindenkélt természetesen a nem-
zetközi kereskedelmi forgalomról.⁴⁵ De ebből a hírradaból
ezeknek az „írott” újságoknak a szűrőjén csak egy apró cser-
mely jut el a nyomtatott újságokba. E magánvelezések illeté-
kesen nem érdekeltek abban, hogy leveleik tartalma nyilvánossá
vájjék. Ezért nem a politikai újságok vannak a kereskedőkért,
hanem fordítva, a kereskedők vannak az újságokért. Ezeket az
újságokat a kortársak cüstodes novellarumnak nevezik – éppen
a nyilvános tudósításnak a magán hírességek kötetéstől való füg-

⁴⁴ O. Brunner: *Adeliges Landleben*. 242. l.
⁴⁵ Lásd K. Kemps: *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitun-*

gen. München, 1936.

gése miatt.⁴⁶ A kereskedők nem hivatalos hírellelőrzésének és a közigazgatás hivatalos hírcenzúrájának szítóján lényegében külföldi hírek, udvari hírek és a jelentéktelenebb kereskedelmi hírek mehetnek át; az egy lapos nyomatok repertoárából meggyulások és felhőszakadások, a gyilkosságok, járványok és megegyetések.⁴⁷ Így a publikálásra kerülő információk az objektivitve rendelkezésre álló híryanagnak csupán töredékét jelentik; az azonban mégis magyarázatra szorul, hogy egyáltalán miért terjesztik és teszik általánosan hozzáférhetővé, sőt éppen nyilvánossá ezeket. Kérdéses, vajon elegendő lett volna-e ehhez az avizőrő érdeke; mindenesetre érdekük volt a publikálás. A hírosszekötetés nemcsak az áruforgalommal összefüggésben ezért a piac ugyanazon törvényének engedelmessé válnak. A hírosszekötés nemcsak az áruforgalommal összefüggésben ezért a piac ugyanazon törvényének engedelmessé válnak. A hírosszekötés nemcsak az áruforgalommal összefüggésben ezért a piac ugyanazon törvényének engedelmessé válnak. A hírosszekötés nemcsak az áruforgalommal összefüggésben ezért a piac ugyanazon törvényének engedelmessé válnak.

⁴⁶ Herman Bode: *Anfänge der wirtschaftlichen Berichterstattung*. Heidelberg, 1908. 25. l. „Az újság másodrendű hírforrás volt, míg a level a XVII. században még egészen általánosan a gyorsabb és megbízhatóbb hírforrásnak számított.” Lásd Heinrich Gotsch: *Entwicklung und Strukturwandlung des Wirtschaftsfreis der deutschen Tageszeitung*. (Disszertáció.) Frankfurt, 1939.

⁴⁷ O. Groth: *Die Zeitung*. Berlin–Leipzig, 1928. I. köt. 580. l.

delkezéseit” is. A sajtót azonban csakhamar szisztematikusan alávetették a közigazgatás érdekeinek. Még a bécsi kormányok egy 1769 márciusából származó sajtórendelete is erről a gyakorlatról tanúskodik: „Hogy az újságíróknak tudomásuk legyen arról, miélete beföldi intézkedések, rendelkezések és egyéb előforduló ügyek tartoznak a közönségre, azért ezeket a hatóságoknak hetente össze kell foglalniuk és le kell adniuk az újságírók számára.”⁴⁸ Már Richelieu-nek is eleven érzéke volt az újságírók hasznosságára iránt, amint ezt Hugo Grothius leveleiből tudjuk, aki akkortájt a párizsi svéd követ volt.⁴⁹ Támogatja az 1631-ben Renudot által alapított állami újságot. Ez a mintaképe az 1665 óta II. Károly alatt megjelenő *Gazette of Londonnak*. Két évvel korábban ott jelent meg a hivatalosan felhatalmazott *Daily Intelligence of Court, City and Country*hez kapcsolódott.⁵⁰ Azok a hirdetési újságok, amelyek először Franciaországban jöttek létre mint az ún. *Adresscomptoir*ok és *Intelligencecomptoir*ok ségédintézményei, mindenütt a kormány kitüntetett instrumentumává válnak.⁵¹ Az *Intelligencecomptoir*okat a kormány gyakran Elnök az intézménynek, egy 1727-ből származó porosz kabinettrendelet szerint, „a közönség javát” kell szolgálnia és az „érntkezést kell megkönnyítenie”. A „közrendre, a kereskedemények mellett megjelennek a gyümölcs piacok árfolyamjegyzései, az élelmiszerek árjai; ezeken kívül tőzsdei árfolyamok és közlekedési hírek, vízállásjelentések stb. Így jelenthetett be a kurpfälzbi bajor kormány a „kereskedő közönségnek” egy közlönnyt,

⁴⁸ Idézi Groth: i. m. I. köt. 585. l.

⁴⁹ E. Everth: i. m. 202. l.

⁵⁰ Stanley Morrison: *The English Newspaper*. Cambridge, 1932.

⁵¹ W. Sombart: i. m. II. köt. 406. és köv. l. Továbbá K. Bücher: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungslehre*. uo. 87. l. Ugyanígy mint az első hirdetési lapokban, a kívül eső árakra és terminusokra, alkalmi árusításokra, könyvekre és egyéb reklámokat nem nagyon terjesztenek: a lokális áru- és munkaerőpiac még a face to face [itt: személyes érintkezésen keresztül] szabályozódik.

„amely a kereskedelem és a közember javát fogja szolgálni, hogy mind az idősebb idők megjelenő uralkodói rendeletekben, árukat annál magasabb áron áránban kiismerhesse magát, és

A felsőbbesg közleményeit „a” közönséghez címezi, elvben tehát valamennyi alattvalóhoz; ezen a módon azonban nem éri el a „közembert”, hanem csak a „művelt rendeket”. A modern állam apparátusával együtt „polgári” réteg jött létre, amely a „közönségen” belül centrális helyet foglal el. Magját a földesúri szíjgazgatás tisztviselői, főleg jogászok alkotják (legalábbis a szűkebb körben, ahol a bevett római jog technikáját a társadalmi érintkezést racionalizáló eszközként kezelik). Hozzájuk csatlakoznak az orvosok, lelkészek, tisztok és professzorok, a „tanulmányok”, akiknek a ranglétrája az imokon és a tanítón át egészen a „népig” terjed.⁵³

Közben ugyanis a tulajdonképpeni „polgárok”, a kézművesek és szatócsok régi szakmai rendjei szociálisan lesüllyedtek; vesztek jelentőségükből magukkal a városokkal együtt; melyeknek politikai jogain helyzetük alapult. Ugyanakkor a kereskedők kintőttek a város szűkebb kereteit, és a társaságokon keresztül közvetlenül az államhoz kapcsolódtak. Így módon ahol (mint Hamburgban) a város nem tudta fenntartani magát a fejedelm területi hatalmával szemben, a „kapitalisták”, a kereskedők, a bankárok, kiadók és manufaktúratalajdonosok is ahhoz a „polgári” csoporthoz tartoznak, amely hagyományos értelemben éppoly kevéssé polgári, mint a tanultak új rendje.⁵⁴

⁵² Groth: i. m. I. köt. 598. l.

⁵³ R. Stadelmann és W. Fischer: *Die Bildungswelt des deutschen Handwerks*. Berlin, 1955. 40. l. Lásd továbbá Br. Kuske: *Der Einfluss des Staates auf die geschichtliche Entwicklung der sozialen Gruppen in Deutschland*. *Kölnher Zeitschrift für Soziologie*, 1949. 2. köt. 193. és köv. l.

⁵⁴ Ez a különbséget hangsúlyozza éppen, Hamburg fejlődését a bíródalom többi részével összehasonlítva Percy Ernst Schramm: *Hamburg, Deutschland und die Welt*. München, 1943. 37. l. „Ez a »polgári« réteg éppen azt veszítette el, ami az igaz polgári lényegét jelentette, nevezetesen a városi közösséghez való tartozásnak a polgári büszkeséggel megérintett érzését... Ezek, akik nem »polgárok«, hanem »polgárrak« voltak, urakat, egyházakat vagy vállalkozókat szolgálták, vagy pedig »szabadok« voltak, amennyiben egy szabad szakmát folytattak; de egymás közt semmi egyéb közösségük nem volt, mint hogy »polgári rendűek« voltak – ami nem mondott sokkal többet, mint hogy a megelégedés elhatárolta őket a nemességétől, a parasztságtól és a város egyéb

Ez a „polgári” réteg a tulajdonképpeni hordozója a közönségnek; ez kezdettől fogva olvasóközönség. Egészében már nem lehet a hanyattló barokk nemesi kultúrába integrálni, mint a maga idejében a városi nagykereskedőket és tisztviselőket az olasz reneszánsz udvarok nemesi kultúrájába. A polgári társadalom új szférájában elfoglalt uralkodó helyzetük sokkal inkább az „udvar” és a „város” feszültségéhez vezet, melynek tipikus nemzeti megjelenési formáival még foglalkozunk majd.⁵⁵

A felsőbbesg ebben, a merkantilista politika által leginkább érinthet és igénybe vett rétegben olyan rezonanciát vált ki, amely a publikumot, a közhatalom absztrakcióit ellentétét, mint ellentétet öntudatra. Ez ugyanis olyan mértékben fejlődik ki, amilyen mértékben a polgári társadalom magánszférájában a közérdeket már nemcsak a felsőbbesg tartja szemmel, hanem az alattvalók is mint sajátjukat veszik tekintetbe. A kereskedelmi és pénzügyi hordozói mellett a kiadók, manufaktúratalajdonosok és gyárosok egyre növekvő csoportja is a közgazgatás intézkedéseitől függő helyzetbe kerül: mindez egyenesen a szándékkal történik, hogy ipari-vállalkozói tevékenységükben ne csak szabályozzák, hanem rendelkezések útján kezdeni részeseit előnyben az állami üzemet, ahogyan ezt a széles körben elterjedt előítélet tartja; ellenkezőleg, az iparpolitikai természetesen bürokratikus formában, a kapitalista módon dolgozó magánüzemek ki- és felépítésének kedvez. ⁵⁶ Így módon a felsőbbesg és az alattvalók viszonya a magánkezdemenyezés és a közszabályozás miatt sajátosan ambivalenssé válik. Így az a terület válik problematikusá, amelyben a közhatalom folyamatos igazgatási aktusok révén kapcsolódik a magánszemélyek-

also rétegeitől. A régi kifejezés többnyire városi lakóhelyet sem kívánt meg; a vidéken élő lelképítő, a mérnök a maga bányaköriéletben, a hivatalnok a fejedelmi kastélyban – valamennyien »polgári rendűek« voltak. Tágabb értelemben őket is a művelti polgársághoz számították a burzsoáziahoz, amely szigorúan elválasztotta magát a néptől, a peuple-től.”

⁵⁵ Lásd alább az 5. §-t. 85. és köv. l.

⁵⁶ Heckscher: i. m. I. köt. 258. l. Továbbá: W. Treue: *Das Verhältnis von Fürst, Staat, Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus*. *Vierteljahrshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1957. 44. köt. 26. és köv. l.

hez. Ez nemcsak a kapitalista temelésben közvetlenül érdekeltek kategóriájára érvényes. Olyan mértékben, ahogy az a kapitalista temelés feltükrökekedik, ösztönösorodik az önállóság és se, úgy hogy a lakosság, főleg a városi lakosság széles rétegeit mint fogyasztókat napi egzisztenciájukban érintik a merkantilis lista politika intézkedései. Nem a híres ruhaviselet szabályok miatt, hanem ármegállapítások és adók, egyáltalán a közhatalomnak a magángazdálkodásba való beavatkozásai miatt alakul ki egy kritikai szféra: gabonahétség idején rendeletileg megtiltyák péntek este a kenyérfogyasztást.⁵⁷ Mivel egyrészt az állammal szembe került társadalom világosan elkülöníti a közhatalomtól a magánterületet, másrészt azonban az élet újratemelését a magánháztartás korlátain túl közérdekű ügyvé teszi, a közigazgatással való folytonos érintkezés zónája abban az értelemben is „kritikaivá” válik, hogy az okoskodó közönség kritikáját idézi elő. A közönség annál is inkább elfogadhatja ezt a kihívást, mivel csak át kell alakítania funkciójában azt az eszmát bizonyos értelemben már közügyvé tette.

Az újágok már a XVII. század utolsó harmadától folyóiratokkal egészülnek ki, amelyek elsősorban nem információt, hanem pedagógiai tanácsokat, sőt kritikákat és recenziókat tartalmaznak. A tudományos folyóiratok eleinte a művelt lakosok köréhez fordultak: Denys de Sallo *Journal des Savants*-ja (1665), Otto Mencken *Acta Eruditorum*-ja (1682), és végül Thomasius híres *Monatssprache* című folyóirata (1688) a folyóiratok egy egész fajtájának arculatát alakítja ki. A XVIII. század első felében az okoskodás az úgynevezett tudós cikkel vonul be a napi sajtóba. Amikor 1729-től már a *Hallenser Intelligenzblatt* is tudós cikkeket és könyvrecenziókat jelent meg a közleményeken kívül, így például „az idők múlásáról egy történelmi tudósítást, melyet egy professor szerkesztett”, akkor a porosz király indíttatva éri magát, hogy a fejlődés irányítását maga vegye a kezébe. Még az okoskodást mint olyant is alávetik a szabályozásnak. A jogi, az orvosi és a filozófiai fakultás valamennyi rendes tanárának ugyanis felváltva „be kell küldenie a bejelen-

⁵⁷ Sombart: i. m. I. köt. 365. l.

tési igazgatóságghoz, időben, és legkésőbb csütörtökig egy különleges, tiszta és világos stílusban megírt feljegyzést”. Egyáltalán a tudósoknak „használható igazságokat kell közölniük a közönséggel”. A burzsoák itt még az uralkodó megbízásból alakítják ki a gondolatokat, melyek csakhamar az ő saját gondolataik lesznek és az uralkodó ellen fognak irányulni. II. Frigyes egyik 1784-ből származó leirata így hangzik: „Egy magánzemély nincs arra feljogosítva, hogy az uralkodók és udvarok tárgyálsairól, törvényeiről, rendszabályairól és rendelkezéseiről, hivatalnokairól, kollégiumairól és híroságairól nyilvános, sőt helytelenítő ítéleteket alkosson, az erről hozzá lejutó híreket közöltegye vagy nyomatatás útján terjessze. A magánzemély egyáltalán nem is képes ennek megítélésére, mivel híján van a körülmenyek és motívumok tökéletes ismeretének.”⁵⁸ Nehány évvel a francia forradalom előtt Poroszországban, mint valami öntőformában megmerevednek azok a viszonyok, amelyek Franciaországban, és mindenekelőtt Angliában már a század elején cseppfolyóssá kezdtek válni. A megtiltott ítéleteket „nyilvánosnak” nevezzük – tekintettel arra a nyilvánosságra, amely korábban minden további nélkül a közhatalom területének számított, most azonban levált erről, fórummá vált, s a közönséggé egyesült magánzemélyek itt kezdtek legitimációra kényseríteni a közhatalmat a közvélemény előtt. A publikum közönségé, a subiectum subiektumná, a felsőbbség címzettje pedig szerződő állé fejlődik.

E jelentős átalakulás nyomait a nyelvtörténet őrzi. Angliában a XVII. század közepe óta „public”-ról beszélnek ott, ahol addig a „world” vagy a „mankind” volt használatos. Éppígy a franciában is megjelenik a public mint annak megjelölése, amely a Grimm-féle szótar szerint, a XVII. században mint „Publikum” Berlinből kiindulva Németországban is polgárjogot nyert; ezt megelőzően az olvasó világról beszéltek vagy egyszerűen a világról (ez ma is megvan abban az értelemben, hogy: az egész világ, mindenki, tout le monde). Adélung⁶⁰ megkülönbözteti a közönséget, amely nyilvános helyen egy szónok vagy színész

⁵⁸ Idézi Groth: i. m. I. köt. 623. l.

⁵⁹ Idézi W. Schöne: *Zeitungsessen und Statistik*. Jena, 1924. 77. l.

⁶⁰ *Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Wien, 1808. 3. rész, 856. l.

körüljön össze, az olvasóközönségtől; de mindkét esetben „ítélő közönségről” van szó. Az angol publicitást a francia publicitéből a XVII. század végén kölcsönzik; Németországban a szó a XVIII. században bukkan fel. Maga a kritika a „közvélemény” alakjában jelenik meg – ez az „opinion publique” nyomán a XVIII. század második felében képzett szó. Angliában nagyjából ugyanekkor keletkezik a „public opinion”, „general opinion”-ről már sokkal hamarabb is beszéltek.

II. A NYILVÁNOSSÁG TÁRSADALMI STRUKTÚRÁI

4. § Az alaprajz

A polgári nyilvánosságot előzetesen a közönsséggé összeegyült magánszemélyek világaként foghatjuk fel; ezek csakhamar igényt formálnak magával a közhatalommal szemben a hatóságilag szabályozott nyilvánosságra, hogy a közhatalommal megvitassák az érintkezés általános szabályait a társadalmi munkának és az áruforgalomnak alapjában véve magán, közösségtől azonban jelentős területén. Sajátos és történetileg példa nélküli ment). Ennek a szónak nyelvhasználatunkban ma is félreértelmenül kettős polemikus árnyalata van: az észre való hivatkozás, és egyidejűleg ennek megvető lefokozása kicsinyeskedő szőrszálhasogatással.¹ Idáig a rendek az uralkodókkal szerződéseket alkudtak ki, amelyekben az egymással konfliktusba lépő hatalmi igényeket a rendi szabadságjogoknak az uralkodói hatóságok által esetről esetre történő elhatárolása útján egyensú-

¹ Kant az „okoskodni” és „okoskodás” kifejezéseket naivan a felvilágosodás értelmében használja. Ő – úgyszólván – meg innen van a barikádon; Hegel től nem jut el a fogalom konkrét általánosságához, Hegel a platonikus hagyomány-okoskodásútról mondja, „hogy a köteleességet, a teendőt nem a dolog magán- és magátért való fogalmából merítik, hanem külső érvet alapján döntenek helyesről és helytelenről, hasznosról és károsról”. (*Előadások a filozófia történetéről*. Bp., 1959. II. köt. 20. l.) Hegel lefokozza az okoskodást, főképp nyilvános használatában, hogy a politikai tekintély, amelyhez az okoskodó közönsség természetesen polemikusan viszonyul, magasabb fejlődési fok mozzanataként igazolja: „az okoskodás, hezebb fogalom, mert az értelem megáll az egyes meghatározásoknál”. (*Rechtsphilosophie*. Hg. Gans, Ausgabe Glockner, VII köt. 283. l. 279. §)